

Post-Truth Çağda Dijital Dezenformasyon: Covid-19 Aşı Karşıtı Haberler Üzerine Bir İnceleme

Hakan İRAK
hakanirak@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1564-8638

Araştırma Makalesi

DOI:...

Geliş Tarihi: 22.03.2022

Kabul Tarihi: 10.05.2022

Atf Bilgisi

İrak, H. (2022). Post-Truth Çağda Dijital Dezenformasyon: Covid-19 Aşı Karşıtı Haberler Üzerine Bir İnceleme, *Ahi Evran Akademi*, 3(1), 115-129

ÖZ

Covid-19 virüsü dolayısıyla dünyada ve ülkemizde insan hayatında birçok değişimler yaşanmıştır. Nitekim bu değişimlerin sona ermesi ve önceki yaşam düzenine kavuşulması insanların en büyük isteklerinden biri haline gelmiştir. Pandemi sürecinin kontrol altına alınması ve can kayıplarının yaşanmaması amacıyla geliştirilen aşı çalışmaları kadar aşı karşıtlığı da günümüzde neredeyse her habere konu olmaktadır. Ancak bu haberlerin birçoğu çarpıtılmış, yalan ya da kısmen yalan haberlerden oluşmaktadır. Çalışmada internet ve sosyal medya yolu ile bireylerin yanlış bilgilendirilmesi, aşının içeriğine ilişkin sahte bilgilerin doğruluğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında çalışma 25 Aralık 2021- 25 Ocak 2022 arasında ele alınarak yoğun kullanıma sahip olan Facebook, Twitter ve Instagram'da paylaşılan sahte haberler incelenmiştir. Bu alanda az sayıda çalışmanın yapılması olması ele alınan çalışmanın özgünlüğünü göstermekle birlikte literatüre önemli bir katkıda bulunacaktır. Ayrıca çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre haberlerin genellikle aşı karşıtları tarafından yapıldığı ve aşının insanları öldürdüğü, robotlaştırdığına ilişkin içerikleri olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Post-truht çağ, dijital dezenformasyon, covid-19, sosyal medya, aşı karşıtı haber.

Digital Disinformation in the Post-Truth Age: A Study on Covid-19 Anti- Vaccination

ABSTRACT

Due to the covid-19 virus, there have been many changes in human life in the world and in our country. As a matter of fact, ending these changes and regaining the previous life order has become one of the greatest wishes of people. As well as the vaccine studies developed to control the pandemic process and prevent loss of life, anti-vaccination is the subject of almost every news today. However, many of these news are distorted, fake or partially fake news. In the study, it was aimed to misinform individuals via the internet and social media and to determine the accuracy of fake information about the content of the vaccine. For this purpose, the study was handled between December 25, 2021 and January 25, 2022 and the fake news shared on Facebook, Twitter and Instagram, which have intensive use, were examined. The fact that there are few studies in this field will make an important contribution to the literature, although it will show the originality of the study. In addition, content analysis method was used in the study. According to the findings obtained within the scope of the study, it has been determined that the news are generally made by anti-vaccine people and that the vaccine kills people and robotizes them.

Keywords: Covid-19, post-truht, news, social media, anti-vaccine.

Giriş

Tüm dünya 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan yeni bir virüs ile tanışmış ve neredeyse önceki hayatlarının tam tersi kısıtlanmalı bir yaşam sürmeye mecbur kalmıştır. Bu süreçte ise virüsün yayılım hızı ve tüm dünyada günden güne ölüm sayıları artmıştır. Bu sürecin etkisinden kurtulmak ve eski yaşam tarzına geri dönebilmek üzere ise Covid-19 virüsüne karşı çeşitli ülkelerde aşı çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların başladığı andan itibaren ise insanların aşya karşı güven duyma yaklaşımlarında farklılıklar ortaya çıkmış ve geleneksel medya ile sosyal medya platformlarında yayılan aşı karşıtı haberler de güven bunalımında önemli oranda etkili olmuştur. Yalan habercilik, tarihin eski dönemlerden günümüze kadar süregelen bir eylem olmakla beraber teknolojik gelişmelere bağlı olarak artan bilgi ve haber araçları nedeniyle çağımızda kontrolsüz bir biçimde artmakta ve daha hızlı bir biçimde yaygınlaşmaktadır. Haberler özellikle de teknolojik gelişmelerin arttığı bu çağda insanlara kolay bir biçimde ulaşmakta ve insanların görüşlerinde değişimlere yol açmaktadır. İnsanlar gerek sosyal medya platformları gerekse geleneksel medya aracılığı ile doğru ya da sahte birçok habere ulaşım sağlayabilmektedir (Semerci, 2022). Nitekim günümüzde bu sahte/yalan haber konularından biri de günümüzde neredeyse her gün karşılaştığımız covid-19 aşısıyla ilgilidir. Covid-19 virüsüne yönelik

geliştirilen ve uygulanmaya başlayan aşilar, birçok kişi tarafından güven duyulmayan, insanlara zarar verici maddeler içeren biyolojik silahlar olarak görülmektedir. Birçok kimse aşı ile insan DNA'sında değişimlerin yaşanacağını, aşı yolu ile çip takılarak insanın kontrol edileceğini, robotlaştırılacağını, kısırlaştıracağını ve ölümüne neden olunacağı gibi birçok teoriye inanmaktadır. Özellikle aşı karşıtları tarafından öne sürülen bu teoriler sosyal medya platformlarında günden güne yayılmakta ve insanların aşuya karşı görüşlerini olumsuz etkilemektedir.

Covid-19 virüsünün ortaya çıkmasından hemen sonra hızlı bir biçimde yayılmaya başlamasıyla tüm dünya ülkeleri çeşitli tedbirler almaya başlamış ve kısmı ya da tam kapanmalar ile virüsün bulaşma riskini azaltmaya çalışmıştır. Tüm dünyada uygulanan bu tedbirler kısmen de olsa virüsün yayılmasını yavaşlatmış ancak tam anlamı ile engelleyememiştir (Çallı ve Çallı, 2021). Bununla birlikte kişisel temizlik, maske, sosyal mesafe gibi konulara vurgular yapılarak temas azaltılmaya çalışılmıştır. Alınan bütün önlemlere karşılık 2019 yılından beri insanların en önemli gündem konusu olan bu virüs, günümüzde virüse bağlı vaka ve ölüm sayıları nedeniyle hala güncelliğini korumakta ve gündemde yer bulmaktadır.

Alınan önlemlere karşılık durdurulamayan pandemi süreci, hastalığın yayılması karşısında aşı faaliyetlerine başlanmasına ve bu bağlamda politikaların oluşturulmasına yol açmıştır. Aşılama hizmetleri temelde öncelik çocuklar olmak üzere toplumda aşıyla korunabilir hastalıkların meydana gelmesini önlemek ve hastalık dolayısıyla ölüm oranlarının en aza indirilmesini amaçlamaktadır. Dünyada ilk aşı hizmeti, çiçek aşısı ile başlamış ve etkili bir aşılama faaliyetlerinin sonucunda hastalık önemli düzeyde durdurulmuş hatta yok edilmiştir (Semerci, 2022). Öte yandan bu dönemden sonra birçok aşı çalışması yapılarak hastalıklara karşı aşilar geliştirilmiştir. Birçok bulaşıcı hastalığa karşı geliştirilen aşilar günümüzde de kullanılmakta olup oldukça riskli hastalıkların ortadan kaldırılması ve toplum sağlığı açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla toplum sağlığı ve kamu düzeni kapsamında önemli olan aşı uygulamaları konusunda bir kamu politikası oluşturmak ve aşı karşıtlığının nedenleri hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Bu çalışmada, post-truth çağda dijital bilgi kirliliği konu edinilmekte ve bu bağlamda covid-19 aşı karşıtlığı haberleri üzerine bir inceleme yapılmaktadır. Çalışma, Covid-19 aşı çalışmaları ve uygulamalarında aşı karşıtlarının internet ve sosyal medya aracılığı ile insanları yanlış bilgilendirmesi, aşının içeriğine yönelik sahte bilgiler aktardığı paylaşımların doğruluğunun belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında ilgili literatürde bu alanda çok fazla çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla da çalışma literatüre sağlayacağı katkısı açısından önemlidir. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Post-Truth Kavramı

Post-truth kavramının hayatımızdaki önemi giderek artıyor, kullanımı 2016 yılında bir önceki yıla göre %2000 arttı ve Oxford Sözlükleri tarafından 2016 yılının kelimesi seçildi. Oxford Sözlüğü, onu 2016 Yılın Kelimesi olarak adlandıran Oxford Sözlüğü'ne göre, post-truth'u "belirli bir konuda kamuoyunu etkilemede duyguların ve kişisel fikirlerin rasyonel gerçeklerden daha başarılı olduğu bir senaryo" olarak tanımlamaktadır.

Post-truth kavramı, "hakikat ötesi", "hakikat sonrası", "hakikatin önemsizleşmesi" gibi farklı anlamlar ile dilimize çevrilmektedir. Söz konusu kavramın tanımına bakıldığında ilk olarak gerçeklik ve hakikat kavramlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kavramlar temelde birbirleri ile benzer kavramlar olsa da anlam olarak özdeş kelimeler değildirler. Gerçeklik, bilinen ve bilinçten bağımsız bir biçimde varlığını sürdüren şeylere karşı bir nitelik taşımaktadır. Gerçeklik kavramı var olana ait bir özelliği ifade etmektedir. Bu kavram esasında bilgi felsefesinin değil varlık felsefesinin konusudur (Alpay, 2020: 27). Öte yandan hakikat kavramıysa öznelerin bilgi ile ortaya konulduğu ifade ve savunmalara karşılık gelmektedir (Tepe, 2016: 18-19). Wittgenstein (1979)'a göre; "herhangi bir cümle onunla öyle olduğunu ifade ettiğimiz durum öyle ise hakikattir. Bilgi, biçimsel mantığın yasalarıyla herhangi bir çatışma içerisinde değilse ve bununla birlikte kendi nesnesine de uygun ise hakikattir" (akt. Tepe, 2016: 62).

Post-truth kavramı ilk olarak 1992 yılında Steve Tesich tarafından Amerikan Hükümetinin propagandalarının halk tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilmesini eleştirdiği “Yalanlar Hükümeti” adlı makalesinde kullanılmıştır. 2004 yılında ise Ralph Keyes “The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life” adlı eserinde aynı kavrama değinmiştir (Keyes, 2004).

Oxford Dictionaries tarafından 2016 yılında yılın kelimesi olarak belirlenen post-truth; “Nesnel hakikatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu” şeklinde bir tanıma sahiptir. Kavram kelime anlamı olarak 2016 yılında öne sürülmüş olsa dahi “post-truth” geçmiş dönemlerde de birçok farklı biçimde kullanılmıştır.

Post-truth kavramı, hakikat ile hakikatin yargısı arasındaki uyumsuzluğu görmezden gelmektir (Alpay, 2020: 28). İlk zamanlardan beri insanlar ihtiyaçlarını karşılamak ve tatmin etmek için yalan söylemeye yönlendirilmiştir. Şüpheli yalan, insanların konuşma becerilerinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Zamanla insanların hayal gücü gelişmiş ve toplumdaki diğer insanlardan daha yaratıcı özelliklere sahip kişiler, diğer insanlarla daha fazla ilgilenmeye ve yalan söylemeye meyilli hale gelmiştir (Özdemir, 2020).

Ancak sadece bir yalana sığdırılamayacak bir başka yalan yığınının içinde yer alan post-truth kavramını ortaya çıkaran en önemli yenilik, insanların artık bunu bilinçli olarak yanlış olarak kabul etmeleridir. Onlara anlatılanlar ve maruz kaldıkları vaazlar asılsızdır (Alpay, 2020: 29). Douai’ye göre (2019: 124), hakikat sonrası dönem, politikacıların, popülist liderlerin ve kutuplaşmış insanların, kısacası, sosyal kurumlara ve hakikat kavramına “yeni hakikat elçilerine” meydan okuduğu bir dönemdir.

Post-truth kavramıyla ilgilenen birçok kişi, özellikle post-modernizm olgusunun post-modernizm olmasaydı ortaya çıkmayacağını söyleyerek, onu post-modernist fikirlerle ilişkilendirmektedir (Yael, 2020). Postmodernizme göre hakikat kavramı görecelidir (Kalın, 2013: 257). Post-modernizm dünyası genellikle belirsizlik ve düzensizlik üzerinde kurulmuştur. Hakikatin mevcudiyeti tartışmalı bir konudur. Bu nedenle hakikat akıl ile bulunabileceğine ilişkin düşüncelere şüpheli bir biçimde bakmaktadır. Nitekim her şey bir öznenin sahip olduğu perspektife göre değişim geçirmektedir. Kısacası post-modernizme göre her şey göreceli ve kesin değildir. Buradaki en temel amaç hakikate ulaşmanın yeni sıra estetik olana ulaşmaktır.

Siyaset ile yakından bir ilişki içerisinde olan Post-truth kavramı, 2016 yılında ABD’de gerçekleştirilen seçim kampanyalarında D. Trump’ın çeşitli yalan ve çarpıtılmış söylemlerinin, popüler siyasetin post-truth kavramı ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır. Ünlü doğrulama sitelerinden biri olan PolitiFact, D. Trump tarafından yapılan seçim kampanya sürecinde ortaya atılmış olduğu söylemlerinin;

- %83’ü Yarı Doğru,
- “Çoğunlukla Yanlış”,
- “Yanlış”
- “Tamamen Yalan” şeklinde belirtmiştir.

Benzer bir biçimde Unvision News’ Data Unit da seçimden bir hafta öncesinde Demokrat adayın söylediği her bir yalana karşı Cumhuriyetçi adayın dört yalan söylediğini ifade etmiştir (Zarzalejos, 2017: 11). “Obama’nın Amerika Birleşik Devletleri’nde doğmadığı, Obama’nın gerçek doğum belgesini gizlemek amacıyla yaklaşık 4 milyon dolar harcadığı, Trump’ın kendi ticari imparatorluğunu babasından miras kalan çok küçük bir meblağ ile kurduğunu iddia etmesi” şeklinde ifade edilen söylemler Trump tarafından söylenen birçok yalandan bazılarıdır (Freedland, 2016). Benzer bir durum, Brexit2 adlı süreçte de görülmüştür. AB’ye Birleşik Krallık tarafından her hafta 350 milyon pound gönderildiği iddiası örnek olarak gösterilebilir.

Ancak daha demokratik yapıda olan rejimler için bu yalan haber faaliyetleri gerek karşı veya hasım rejim için gerekse muhalifler açısından kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Buna örnek olarak Stalin ve Hitler’in ölümü gösterilebilir. 1945 yılında gerçekleştirilen Postdam Konferansında Stalin, Hitlerin nasıl öldüğü sorusuna karşılık “İspanya veya Arjantin’de yaşıyor” iddiasını ortaya atmıştır (Beschloss,

2002). Stalin hükümeti tarafından bir propaganda aracı olarak kullanılan bu haber, Batılı devletler tarafından belirtilen resmi belge ve tarihçiler tarafından fikir birliğine varılmasına karşılık inanılmış, dünyada en çok tartışılan teoriler içerisinde dahil olmuştur (Eberle ve Ulh, 2005: 288; Kershaw, 2000: 1038). Öte yandan yanlış bilgilendirmenin sadece karşı propaganda amaçlı olmadığı da ifade edilmelidir.

Arendt (1967) tarafından kaleme alınan bir makalede, doğruluğun ve dürüstlüğün hiçbir zaman bir siyasetçi için erdem olmadığı ve yalanın siyasetçi ve devlet adamları açısından başvurulması gereken bir araç olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Yine bu makaleye göre, belirli bir siyasi grubun çıkarlarına aksi bir biçimde olan olgusal gerçeklerin, her zamankinden daha büyük bir düşmanlıkla gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

Post-truth'un tarihsel yönü bilim adamları tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Shore (2017) yalanı, geleneksel yalan ve modern yalan olmak üzere iki kategoriye ayırarak bu konuya değinmiştir. Shore'a göre, geleneksel yalan ile modern yalan arasında iki temel fark vardır. Birincisi, geleneksel yalanın hedefi nüfusun tamamı değil, düşmana yöneliktir. Bir devlete yanlış bilgi vermek geleneksel yalan olarak değerlendirilebilir. Çünkü kötü niyetli aktör tarafından sadece hedeflenen devlet yanlış bilgilendirilir, başka bir taraf değil. Küreselleşen dünyanın da yardımıyla modern yalanlarda, kötü niyetli aktörün belirli bir hedefi olmasına rağmen tüm nüfus için yanlış bilgiler yaratılmıştır. İkincisi, geleneksel yalanın amacı tüm bağlamı değiştirmek değil, odak noktası gerçeğin sadece belirli bir kısmını değiştirmektir. Modern yalanda ise amaç bir gerçeği tamamen değiştirmektir. Shore, teknolojinin yardımıyla modern yalanların insanların fikirlerini değiştirmeye çalıştığını söylemektedir. Bu, yalan haberlerin düzenli olarak yayınlanmasını modern yalanlar için bir zorunluluk haline getirmektedir.

Yeni medya araçları, post-truth kavramının karakterize olmasını sağlayan çevrimiçi ortamları oluşturmaktadır. Bu araçlarda olgu ve kanaat birbirileri oldukça yakın bir olarak sunulduğu için haber ve kanaat arasında yer alan ince çizgi belirsizlik taşımaktadır. Dijital medya platformlarının gelişmesi sonucunda bilginin nicelik olarak artması ve ulaşımı daha da kolaylaşmıştır. Bu platformların sağladığı hız imkanı, mekansız olma ve eş zamanlılık gibi özellikler bilginin ulaştırılmasına kolaylık sağlamakta ve aynı düzeyde yalan ve manipüle edilmiş olan bilgilerin de yayılmasına kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte nicelik olarak yalan haberlerin artmasına da yol açmaktadır.

Sahte Haber kavramı çeşitli tartışmalara konu olmuş olan bir kavramdır. Bununla birlikte geniş ölçekte dezenformasyon ve yanıltıcı haberlerin medyada ve sosyal medyada yayılım göstermesi olarak da tanımlanmaktadır (Allcott ve Gentzkow, 2017). Doğru olmayan bilgileri içeren haberler bir kere yayılmaya başladığında sonrasında bu haberlerin asılsız olduğu tespit edilmiş olsa dahi sahte haberin etkisi ile insanların görüş ve fikirlerinde değişimler meydana gelebilmektedir.

İdeal olarak, toplumsal anlamda demokratik bir tartışma sonucunda kamuoyu oluşturulmalı, insanlar toplumsal olaylarla ilgili kanaatlerini elde ettikleri doğru ve güvenilir bilgilere dayanarak belirlemelidir. Bu anlamda kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşturulabilmesi için medyanın sağlayacağı doğru ve güvenilir bilgilerle "dördüncü bir güç" olarak katkı sağlaması beklenmektedir (Gamson, 2004; McCombs, 2018). Bu bağlamda internet, çevrimiçi ortamdan başlayarak bilgi akışını ve sosyo-politik katılımı artıracığı, toplumun demokratikleşmesine katkıda bulunacağı düşüncesiyle yüceltilmiş ancak dijital iletişimin etkileri konusunda birçok eleştiri gündeme gelmiştir.

Mobil teknolojilerin insan hayatındaki yerinin artmasına paralel olarak iletişimle ilgili gelişmeler de aynı oranda artış göstermektedir. Yaşanan gelişmelerin etkileri ile birlikte tüketicilerin iletişim araçlarıyla kampanyalara çekilmesine yönelik girişimler artmış durumdadır. Tüm bunlar iletişimdeki gelişmeler ve bağlamsal etkileri kapsamında yer almaktadır (İrak ve Taşcıoğlu, 2021).

Bir yanlış bilginin üretilmesi, yayılması veya mevcut olan bilgilerin bilerek çarpıtılarak sunulması, kitlelerin etkilenmesini sağlayacak potansiyeli bulunan ve eski dönemlerde de kullanılan bir yöntemdir. İnsanlar arasında kitle iletişim araçlarının yaygın bir kullanıma sahip olması ile birlikte neredeyse bütün yönetimlere karşı propaganda aracı olarak kullanılmıştır. İktidara sahip olma arzusu ile oluşan geniş

kitlelerin etkilenmesi gereksinimi ile yalan haberler, bir propaganda aracı olarak yanlış ya da doğruluğu değiştirilmiş olan bilgilerin yayılması amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Eski çağlardan bugüne kadar geniş kitlelerin etkilenmesi için kullanılan yalan haberler çok eski tarihlerde de dahi görülmektedir (Lazer vd., 2017). Bununla birlikte gerçek dışı haber ve bilgilerin yayılım hızında meydana gelen artış, medya araçlarının gelişmesi ile doğru orantılıdır.

Belirli kişilerin çıkarları doğrultusunda oluşturulan yalan haberler, tarihsel süreç içerisinde birçok iktidar tarafından üretilmiş ve iletişim kanalları ile yayılım göstermiştir. Nitekim totaliter rejimlerde karşı veya hasım rejimler için kullanılan birçok sahte belge, montajlanmış olan görüntüler, resimler, ses kayıtları, dedikodu ve karalamalar medya ve iletişim araçlarında yer almıştır (Övür, 2016).

Sahte haberler, genellikle yeni bir siyaset çağında önemli bir kavramın parçası olarak kabul edilir. Birçok bilim adamı, hakikat sonrası siyasetten bu yeni çağda yeni bir politika oluşturma yolu olarak bahsetmektedir. Kamuoyunu şekillendirmede duygulara ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkilidir (Wang, 2016: 1). Bu nedenle, bugün yaşadığımız hakikat sonrası dünyada, insanların gerçeklerden çok sevdiklerine inanmayı seçtikleri iddia edilebilir. Fikirler gerçeklerden daha önemli hale gelir ve çoğunluğun gözünde en popüler fikir gerçek olur, insanlar başka bakış açılarını dinlemek ve gerçeğe ulaşmak istemezler, kendilerini mutlu eden fikirler isterler. Bu iddialar post-truth kelimesinin tanımına dayanmakta ve post-truth'un 2016'dan bu yana popüleritesinin arttığını desteklemektedir. Post-truth siyaseti, kamuoyunun yukarıda bahsedilen eğilimini siyasi avantaj elde etmek için kullanmaktadır. Politikacıların çoğu, potansiyel destekçilerinin görüşlerine göre gerçekleri çarpıtmaktadır. Sahte haberler, siyasi kazanç için halkı etkilemenin bir yoludur. Yalan haberin post-truth çağda çeşitli aktörler tarafından kullanılan popüler bir araç olduğunu söyleyebiliriz. Her kavram, duyguların insanlar için gerçeklerden daha önemli hale geldiğini ima eder.

Al-Rodhan (2017: 1-5) son yıllarda siyasi tartışmaların ideolojilerle değil, gerçeklerle yanlışlarla ilgili olduğundan bahsetmiştir. Bu değişimi siyasette yeni bir dönem olarak değerlendirmiş ve siyasetin hakikat sonrası döneminin ciddi bir sorun olduğunu ve demokrasi için bir tehdit olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Rodhan'a göre, bireyler önceden var olan fikirlerini destekleyen kaynaklar bulabilirler ve diğer alternatifler onlara ulaşamaz ve bu daha radikal düşünceleri beraberinde getirir.

Yalan haber, post-truth kelimesinin son yıllarda daha çok anılmasının sebeplerinden biri olarak görülebilir. Son dönemde yaşanan yalan haber tartışmaları, bu kavramı gündemin üst sıralarına taşımaktadır. Sahte haberin çeşitli tanımları vardır. Gelfert'e (2018, s.85-1112) göre yalan haber, kasıtlı olarak oluşturulmuş yanıltıcı bilgilerin doğru habermiş gibi sunulmasıdır. Eylemin kasıtlı olduğunu vurgular. Sahte haber tanımını netleştirmek için ilgi eksikliğinden de bahsetmektedir. Yalan haberin tanımlanmasındaki sorunlardan biri, yalan haberin geçmişteki tarihsel örneklerinden ve yalan haberin günümüzdeki yeniliğinden ayırt edilmesidir. Sahte haberlerin kapsamı teknolojinin yardımıyla genişlemiştir. Son zamanlardaki sahte haber biçimi, izleyicinin algısını değiştirmeye çalışmakta; Sahte haberin eski versiyonunun amacı, gerçeğin sadece parçalarını değiştirmeye çalışmaktır.

Shu vd. (2017: 1-12), yalan haberin tarihsel yönüne de değinmiştir. Yazarlar, sahte haber kavramının yazılı basının icadına dayandığını, dolayısıyla medyanın kendisi kadar eski olduğunu belirtmektedir. Sahte haberin çeşitli tanımlarından da bahsetmişlerdir. Yazarlar, bir iddianın sahte bir haberin parçası olarak kullanılıp kullanılmadığını, özgünlük ve niyetin belirlediğini düşünmektedirler. Diğer kavramları dışarıda bırakmak için dar bir tanımları tercih etmektedirler. Yazarlar, doğrulanamayan söylentilerin, kasıtsız yanlış bilgilerin veya komplo teorilerinin, gerçekliği veya amacı veya her ikisi birden olmadığı için sahte haber olamayacağını savunmaktadırlar. Kasıtsız yanlış bilgilerin izleyiciler üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, çünkü izleyiciler için kasten kutulanmadığı anlamına gelmektedir. Yazarlara göre yalan haberlerin psikolojik ve sosyal kökleri var ve insan doğası bizi bu tür sömürülere açık hale getirilmektedir.

Spohr'a (2017: 150-157) göre, yalan haberin en sorunlu yanı ideolojik kutuplaşmaya neden olmasıdır. Spohr, sahte haberler ile ideolojik kutuplaşma arasındaki ilişkiyi filtre baloncuklarından ve seçici

teşhirden bahsederek ele almaktadır. Filtre balonu, bir kullanıcının beğenmediği kaynakları engellemesine ve yalnızca favori haber kaynaklarından bilgilere ulaşmasına olanak tanır. Bu nedenle, bir kullanıcının yalnızca belirli bir tür haber kaynağına erişmesi ve karşı argümanları almaması, kullanıcıların giderek daha fazla tek taraflı düşünmesine neden olmaktadır. Kullanıcıları belirli bir propaganda türüne karşı savunmasız hale getirir ve söylemlere inanmayı kolaylaştırır. Ancak Spohr'a göre, insanlar zaten haber kaynaklarını ideolojik olarak seçme eğilimindedirler. Buna seçici maruz kalma denir. Spohr, seçici maruz kalmanın ideolojik kutuplaşmanın ana nedeni olduğunu iddia etmekte ve ideolojik kutuplaşmanın her zaman bir ölçüde var olduğunu belirtmektedir. Ancak teknolojinin yardımıyla insanlar haber kaynaklarını seçebilmekte ve karşı savlardan kaçınabilmektedir. Geleneksel medya ise buna izin vermemektedir.

Sosyal medya üzerinde yapılan deneyler, sosyal medyanın gücünü ve yalan haberlerin kapsamını anlamaya yardımcı olmaktadır. Vasoughi, Roy ve Aral (2018: 1146-1151), Twitter'daki yalan haberlerle ilgili deneylerinde yalan haberlerin artan popüleritesini ve bunun nedenlerini göstermektedir. Bu deneyde, yazarlar 2006 ile 2017 yılları arasında Twitter'da 126.000 söylentiye incelemişlerdir. Yalan haberlerin gerçek haberlerden çok daha fazla kişiye ulaştığı sonucuna varmışlardır. Yazarlar, yanlış bilginin artmasında teknolojinin rolünü vurgulamışlardır. Yazarlara göre insanların yalan haberlere daha yatkın olmasının nedeni, yalan haberlerin bilinçli olarak okuyucunun dikkatini çekmek için çekici hale getirilmesidir.

Sahte haberlerin bazı alternatif görüşleri vardır. Tandoc vd. (2017: 137-153), sebeplerin mutlaka insanların siyasi görüşünü yanıltmak için yaratılmadığını iddia etmektedir. Yazarlar, 2003- 2017 yılları arasında sahte haberlerle ilgili yazılmış 34 makaleyi ele almıştır. Bu araştırmadan sonra yazarlar, reklam veya sadece popülerlik kazanmak gibi ekonomik nedenlerle sahte haberlerin üretilebileceği sonucuna varmışlardır. Yazarlar izleyicinin rolünü vurgulamışlardır. İzleyici anahtardır çünkü sadece sahte haberlere inanma eğiliminde değildir; ayrıca haberleri yayarlar ve daha popüler hale getirmektedirler. Böylece izleyiciler yalan haberlerin popülerliğini kolaylaştırmaktadır. Yazarlar, bu tür bir izleyici kitlesi olmadan sahte haberlerin bugün tartışma konusu bile olmayacağını iddia etmektedirler.

Yalan haber ile yalan haber arasındaki farkı vurgulamak, yalan haberleri değerlendirmenin bir başka versiyonudur. Yalan haber tanımlarının iki farklı grupta toplandığını söylenebilmektedir. Bir grup yazar, sahte haberlerin, izleyiciler üzerindeki etkileri ve değişen kamusal iletişim koşulları açısından benzer fenomenlerden tanımlanması ve ayırt edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Diğer yazarlar, gerçeği çarpıtma ve insanları yanıltma gibi yalan haberlerin niyet ve amaçlarına odaklanmayı tercih etmektedir. Bu yazarlar ya yalan haberlerin etkilerini ayrı ayrı incelemekte ya da etkilerine hiç dikkat etmemektedirler. Yaratıcıların niyetleri, eylemlerinin etkileriyle uyumlanabilmektedir.

“Dezenformasyon” ifadesinin ilk ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarih olmamakla birlikte, Rusça “dezinformatsia” kelimesinden türediği ve SSCB yönetimi tarafından kapitalist uluslara zarar verici inançları telkin etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Gerçeğin önemsizleştirilmesiyle birlikte, dezenformasyon artık çoğunlukla sosyal medya aracılığıyla yayılan kasıtlı yanlış bilgilendirme ve sahte haberlere atıfta bulunuyor. Buna karşılık, ifadenin analitik anlaşılabilirliğine rağmen, Avrupa Komisyonu tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırma, “sahte haber” terimini kullanmayı reddetmekte ve bunun yerine “dezenformasyon” teriminde ısrar etmektedir. Bu açıdan dezenformasyon, birden fazla kuruluş tarafından yönlendirilen ve yayılan yanıltıcı bilgiler ve sahte haberler olarak tanımlanabilir. Dezenformasyonun yayılmasına birçok oyuncunun manipülasyonu yardımcı oluyor.

Bilgi kirliliği, başta sosyal medya olmak üzere yeni kanallar aracılığıyla yanlış içeriğin yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır (Wardle ve Derakhshan, 2017: 4). Siyasal iletişimde sosyal medyanın artan önemi göz önüne alındığında, yanlış bilgi içeriğinin özellikle demokratik süreçler için yıkıcı olması beklenmektedir. Dezenformasyon çabaları bağlamında, sosyal medyanın demokratik süreçler üzerindeki artan etkisi araştırılmaktadır.

Freelon ve Wells (2020), dezenformasyonun nasıl ve neden arttığından bahsetmektedir. Yazarlar, son zamanlarda sahte haberlerin yayılmasını dijital dezenformasyonun artması olarak nitelendirmiştir. Yazarlar, hükümetlerin yöntemlerinin, yapılarının ve bilgi sistemlerinin sahte haberlerle mücadele için

yeterli olmadığını düşünmeye başladığını söylemektedir. Yazarlara göre medya ağlarının çeşitliliği ve partizan yayıncılık, son yıllarda dijital dezenformasyonun artmasının nedenleridir.

Covid-19 Aşısı ve Yalan Haber

İlk olarak Aralık 2019'da Orta Çin'in en büyük şehri olan Wuhan'da ortaya çıkan Roman Coronavirüs (COVID-19), yüksek ateş, öksürük gibi solunum yolu semptomları olan hastalar üzerinde yapılan çalışma sonucunda Ocak 2020'de bulunmuş ve tıp literatürüne geçmiştir. Bu bir virüs. Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 hastalığını 11 Mart 2020 itibariyle "pandemi" olarak nitelendirdi. 11 Mart 2020'de Türkiye'de ilk vakanın resmi olarak ilan edilmesinin ardından, salgının yayılmasını durdurmak için eğitimden ulaşım, işten oyuna kadar bir dizi önlem alındı. Öncelikli olarak insanların etkileşimini, birlikte yaşamasını veya birbirinden ayrılmasını garanti altına almaya yönelik yukarıda bahsedilen önlemlerin bir sonucu olarak ekonomik faaliyetler duraksamıştır.

Covid-19 virüsü ortaya çıktıktan kısa bir süre içerisinde hızlı bir biçimde yayılmıştır. Bu yayılımın ve can kayıplarının önlenmesi için çeşitli aşı çalışmaları başlamıştır. Bu doğrultuda ise bu aşılardan içerikleri, üretim süreçleri, ne şekilde uygulanacağı gibi birçok konu hakkında haberler ortaya çıkmıştır. Aşıya yönelik haber içeriklerine ilgi artınca, aşının niteliği ve yan etkilerini içeren yalan haberler de artmıştır. Genellikle bu haberler komplo teorilerini içermekle beraber haberlerin bazıları şu şekildedir:

- Aşı ile insanlara çip takılacağı
- Türklere aşının daha çok yan etkisinin olacağı
- Aşının insanları robotlaştıracağı
- Aşının kısırlık yaptığı
- Yüz felcine neden olduğu
- İnsan DNA'sının değiştirileceği
- Avrupa'da yapılan aşılardan daha etkili olduğu gibi birçok haber ortaya atılmaktadır.

Özellikle de aşı çalışmalarına başlanılan ilk süreçte Covid-19 virüsünün yalan olduğu, virüsün bir biyolojik silah olarak kullanıldığı, ilk çalışmalara katılan insanların öldüğüne ilişkin birçok içerik oluşturulmuş ve insanlar sosyal medya ve WhatsApp üzerinden bu içerikleri yoğun bir biçimde paylaşmıştır (Geldsetzer, 2020; Pennycook vd., 2020). Öte yandan Bill Gates'in aşılardan içerisinde çip koyduğunu ve bu sayede de insanları robot haline getirip kontrol edebileceği de bir başka konudur. Bazı siyasetçiler tarafından da insanlara aşı ile çip takılacağı ifade edilmiştir. Örneğin Rus Komünist Partisi başkanı sözde küreselcilerin Covid-19'a karşı zorunlu aşılamayla beraber zaman içerisinde kullanılacak kitlesel bir çiple insan DNA'sında değişimler yapılacağını dile getirmiş, Amerika'da ise Roger Stone Bill Gates gibi isimlerin Covid-19 virüsünün insanlara çip takmak için bilerek çıkarıldığını öne sürmüştür. Benzer şekilde Amerika'da yapılan bir ankete göre katılımcıların %28'nin Bill Gates'in insanlara çip takacağına inanmaktadır (Goodman ve Carmichael, 2020).

Covid-19 aşısı ve yalan haberleri ele alan birçok çalışma ortaya konulmuştur (Catalan-Matamoros ve Elias, 2020; Loomba vd., 2021; Marco-Franco vd., 2021; Roozenbeek vd., 2020; Sallam vd., 2021). Bu çalışmalara göre aşı hakkında teoriler bulunan birçok haber içerikleri ile karşılaşılacak bireylerin aşı olmak isteyen insanların düşüncelerini olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. Haberlerin yalan olduğunu algılayabilen insanlar ise Covid-19 aşısı kabulü olumsuz bir yönde etkilenmektedir (Montagni vd., 2021). Bu bağlamda ise insanların aşının yan etkilerine yönelik birçok medya ve sosyal medya platformlarında gördükleri gerçek olmayan bilgilerin aşının niteliğine yönelik fikirleri ve aşı yaptırma kararlarına doğrudan etki yaptığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra aşı kabulüne yönelik tutumların durağan olmadığını, aşı tutumunun sahip olunan bilgiye duygu durumu ve hastalığın algılanan riske yönelik farklılık gösterdiği de ifade edilebilir (Loomba vd., 2021). Dolayısıyla da yalan haberlerin yarattığı olumsuz etkinin giderilmesi amacıyla güvenilir olarak tanımlanan bilim insanları ve sağlık uzmanlarının kanıtli bilgileri aktarmaları gerekmektedir (de las Heras- Pedrosa vd, 2020; Newman vd., 2021). Nitekim insanlar, uzman kişiler tarafından yapılan açıklamalar Covid-19 aşısına olan güvenmeye daha eğilimlidirler (Roozenbeek vd. 2020). Bu nedenle de bu süreç içerisinde insanların hangi sağlık

uzmanlarının açıklamalarını daha çok dinlediği, aşı hakkındaki bilgileri nereden ve kimden aldığı, hangi sosyal medya platformunda gördüğü bilgiye güvendiği önemlidir.

Sosyal Medyada Covid-19 Aşı Karşıtlığı Haberleri Üzerine Bir İnceleme

Sahte haberler ve neden oldukları dezenformasyon, önlenemeyen büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak 2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve günümüzde dahi devam eden pandemi sürecinde en çok dikkat edilmesi gereken durum aşı karşıtlığıdır. Türkiye’de onay alan ve uygulanan aşuların virüs ile mücadele etmek için önemi büyüktür. Öte yandan aşının hızlı bir biçimde geliştirilmesi ve çeşitli ciddi yan etkilerinin olduğu yönündeki ifadelerin hızlı bir biçimde yayılması aşı karşıtı birçok insanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Aşının ortaya çıkması ile başlayan aşı karşıtlığı dünyada ve ülkemizde birçok insan tarafından güvenilir bulunmasa da çeşitli ağır hastalığın önlenmesi ve tamamen yok olmasını sağlamıştır. Birçok komplo teorisine karşı duyulan inanç dolayısıyla aşı karşıtlığı sürmekte ve bu durum Covid-19 aşuları için de geçerli olmaktadır. Zira insanlara aşı ile beraber çiplerin takılacağı, kısırlık yapacağı ve insan ırkının yok edileceği, aşı olanların hayatlarını kaybetmesi ve kalp krizi geçirmeleri gibi birçok iddia aşı karşıtlığının da körüklenmesine sebebiyet vermektedir.

Aşı karşıtlığının önlenmesi ve uzun süredir insanların içerisine dahil olduğu pandemi sürecinin kontrol altına alınması için çeşitli ülkelerde aşı zorunlu olmuş ve aşı olmayanlara da seyahatlerinde kısıtlamalar yapılmıştır. Aşı karşıtlığının yanında sahte aşular da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte de insanların rahat bir biçimde seyahat etmesi için de sahte aşı kartları ve sahte testler düzenlendiğine yönelik haberler çıkmıştır. Bu süreç kapsamında yalan haberlerin yayılmasının azalması sürecin kontrol altına alınması açısından oldukça önemlidir.

Sahte haberlerin sistemik doğası, kişiselleştirilmiş doğruluk kontrolü veya arkadaşların yayınlarda bulunan dezenformasyon hakkında yorum yapma gibi son derece kişiselleştirilmiş çözümleri hayal kırıklığına uğratar. Sorunun ele alınması, gazeteciliğin, sosyal ağ sitelerinin ve bireysel medya okuryazarlığının büyük, etik açıdan elden geçirilmesini gerektirecektir (Peck, 2020: 329-351).

Yöntem

Bu çalışmada içerik analizi yöntemlerinden biri olan tematik analiz yöntemi kullanılmıştır.

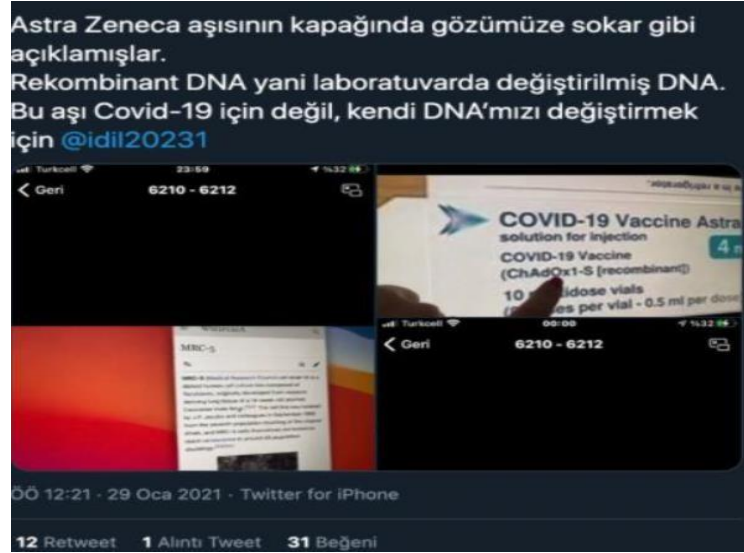
İçerik analizi, çok çeşitli söylemlere uygulanan birtakım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi adı altında toplanan bu araç ve teknikler, her şeyden önce kontrollü bir yorum çabası olarak ve genelde tümdengelim dayalı bir “okuma” aracı olarak nitelendirilmektedir (Bilgin, 2014). İçerik analizi metin içerisinde tanımlanan belirli karakterlerden sistematik ve tarafsız sonuçların çıkarılması amacıyla kullanılan bir yöntemi ifade etmektedir (Stone ve ark. 1966: 213). Bir başka tanıma göre içerik analizi, verilerin içeriklerine yönelik tekrar eden ve geçerli bir sonucun elde edilmesi için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Krippendorff 1980: 25).

Araştırma kapsamında aşı karşıtlığına ilişkin haberler ele alınmıştır. Paylaşılan haberlerin doğruluklarının belirlenmesi açısından “dogrulukpayi.com” web sitesi kullanılmıştır. Söz konusu site, Türkiye’nin siyasetini etkileyen demeçlerin kamuoyuna açık veriler ile analizini gerçekleştirerek internet ortamında paylaşmaktadır. Web sitesi, Türk siyasi aktörlerinin daha sorumlu seçmenlerin ise daha bilgili olmasına katkı sağlamayı amaç edinmektedir. Bunun yanı sıra site yalnızca siyasi açıdan kullanılmamaktadır. Nitekim site, seçim ve kriz dönemlerinde oluşan çok sayıda bilgi kirliliğinin, asılsız iddiaların önüne geçmek ve halkın doğru bir biçimde bilgilendirilmesini de sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada verilerin analiz edilmesi açısından bahsi geçen web sitesinin kullanımı uygun olarak görülmüştür.

Araştırma 25 Aralık-25 Ocak 2022 tarihleri arasında sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırma verileri Twitter, Facebook ve Instagram sitelerinden elde edilmiştir.

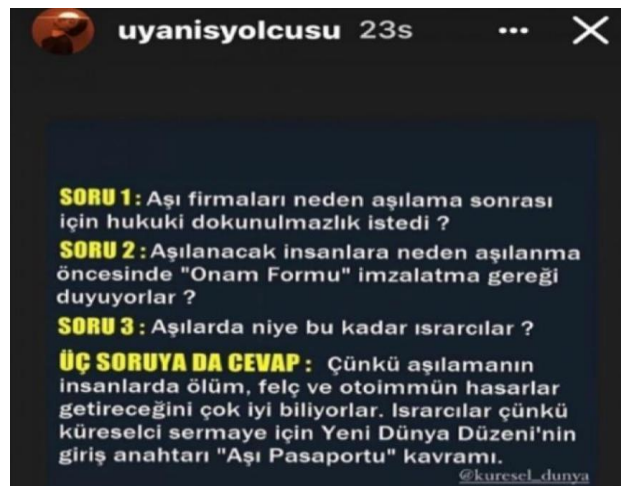
Bulgular

Fotoğraf 1.'de yer alan paylaşıma yönelik olarak Doğruluk Payı ekibi tarafından hazırlanan raporda "Oxford Üniversitesi'nde yürütülen çalışmalarda, şempanzelerden alınan adenovirüsü genetik olarak değiştiriliyor ve bir kişinin gerçek koronavirüsü tanınması için eğitecek bir gen geliştiriliyor. Eğitilen virüs, enfeksiyonun vücuda bulaşması durumunda koronavirüse saldırmasını sağlıyor. Adenovirüs hücrelere giriş yapabiliyor ancak hücre içinde çoğalmıyor. Yani, hücrenin DNA'sını değiştirmiyor." olarak belirtilmiştir (www.dogrulukpayi.com).

Fotoğraf 1. Twitter'da Aşı ile İnsan DNA'sının Değiştirildiğini Öne Süren Paylaşım (<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/astrazeneca-oxford-covid-19-asisinin-dna-yi-degistirmek-icin-uretildigi-iddiasi> adresinden 24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Öte yandan aşı firmalarının hukuksal dokunulmazlık istediklerine yönelik bir paylaşım Instagram sayfasından paylaşılmıştır.

Fotoğraf 2. Aşı Firmalarının Hukuksal Dokunulmazlık İstedğini Öne Süren Paylaşım (<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/asi-firmalarinin-hukuki-dokunulmazlik-istedigi-iddiasi> adresinden 24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Dogrulukpayi.com tarafından 25 Ocak 2021 tarihinde analiz edilen haber, “kısmen yanlış” olarak belirtilmiştir. Ek olarak paylaşımın analizine ilişkin şu ifadeler kullanılmıştır: “Aşı firmalarına devletler tarafından dokunulmazlık verildiği ve onam formu imzalandığı doğru. Fakat bunların şirketlerin aşılardan yol açacağı ölümleri saklamak ve gelecekte uygulanacak aşı pasaportu geliştirmek için olduğu iddiası yanlış.” (www.dogrulukpayi.com).

Covid-19 aşısına yönelik bir diğer teori ise aşı olan sağlık çalışanlarının hayatlarını kaybettikleri iddiasıdır. Buna yönelik yapılan Instagram paylaşımı aşağıda yer almaktadır.

Fotoğraf 3. Aşı Firmalarının COVID-19 Aşısı Yaptıran Doktor Ve Hemşirelerin Hayatını Kaybettiğini Öne Süren Paylaşım (<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/covid-19-asisinin-yapilmasinin-ardindan-doktor-ve-hemsirelerin-hayatini-kaybettiği-iddiasi> adresinden 24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Dogrulukpayi.com tarafından analizi yapılan gönderi kısmen yanlış olarak nitelendirilmiş ve şu şekilde bir açıklama yapılmıştır: “Gönderide dile getirilen iddialardan ikisinde sağlık çalışanlarının aşı yapılmasının ardından hayatlarını kaybettikleri doğru. Fakat bu ölümlerle aşı arasında doğrudan bir bağlantı şu an için kurulamadı. Ölüm nedenleriyle ilgili çalışmalar devam ediyor. Gönderide dile getirilen son iddiaya konu olan hemşirenin ismine ise kayıtlardan ulaşamıyor. Aşıyla ilgili bilgilendirme raporunda yüz felci etkisinden bahsedilse de bu etkinin popülasyonda görülen orandan daha fazla olmadığı belirtilmiş.” (dogrulukpayi.com Erişim Tarihi: 23.01.2022).

Covid-19 aşıları ile ilgili birçok sosyal medya platformunda binlerce paylaşım yapılmaktadır. Bu paylaşımların inandırıcılığının artırılmasına yönelik bir kanaat önderi olarak görülen sağlık çalışanlarının haberlerde yer aldığı görülmektedir.

Fotoğraf 4. Fahrettin Koca'nın Turkovac Aşısı Olurken Enjektörü Değiştirildi İddiası (https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/fahrettin-koca-turkovac-olmadi-mi adresinden 24.01.2022 tarihinde erişilmiştir.)

Yine dogrulukpayi.com tarafından analizi gerçekleştirilen bu paylaşım, yanlış olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca videonun detaylı izlenilmesi sonucunda enjektörü değiştirilmediği anlaşılmaktadır. dogrulukpayi.com tarafından paylaşımına yönelik yapılan açıklama şu şekildedir: “Bir Twitter hesabı tarafından yapılan paylaşımında Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın hatırlatıcı dozu Turkovac olmadığı iddia edilmişti. İddiada yer alan videonun tamamı izlendiğinde hemşirenin flakondan enjektöre ilacı çektikten sonra flakonu çekmeceli dolabın üstüne bırakıyor. Başka bir sağlık çalışanı ise flakonu hemen yanında duran soğuk saklama dolabına kaldırıyor. Aşı uygulamalarında prosedür flakondan ilacı enjektöre çekerken daha uzun bir iğne kullanılıyor ve bu işlem tamamlandıktan sonra uzun iğne ucu kısa iğne ucuyla değiştiriliyor. Videonun bir parçası manipüle edilerek paylaşılmış. Hemşirenin flakondan çektiği ilacın Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'ya doğrudan uygulandığı net bir şekilde görülüyor.” (www.dogrulukpayi.com).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Birçok yeni sosyal medya araçlarının yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ile her türlü bilgi ve enformasyon zaman ve mekan sınırlaması bulunmadan oldukça geniş kitlelere eş zamanlı bir biçimde iletilmektedir. Bu araçlar sayesinde bağımsız gazeteci ve habercilik yapan insanlara sağlanan imkanlar da geri plana atılamayacak derecede önem arz etmektedir. Bununla birlikte yeni medya araçlarında kullanılan algoritma ve yazılımlar, platformların kullanıcılarına dünya görüşü, zevkler ve tercihlerine göre kendilerine yönelik paylaşımları önlerine getirmektedir.

Sahte haberin çeşitli tanımları, sahte haberlerin yaratılması için bir aktöre- genellikle kötü niyetli- ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu aktörün amacı yanlış bilgi yaratmaktır. Yalan haberlerin yaygınlaşması, belirli bir konuda kamuoyunun veya hedef kitlenin algısında değişikliklere neden olmaktadır. Kötü niyetli aktör, kişisel bir kazançla motive olabilir veya bu eylemi bir hibrit savaşın parçası olarak gerçekleştiriyor olabilir.

Sahte haberin tanımı ve bu sorunla baş etme yolları konusunda pek çok çalışma olmasına rağmen konuya eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan akademik çalışmalar yeterli değildir. Çoğu bilim insanı, hakikat sonrası bir çağda yaşadığımızı iddia etmektedir. Bu nedenle, uluslararası ve iç politikada gerçekliğin çarpıtılması yaygınlaşmaktadır. Bu ‘yeni normal’ ile başa çıkmak için birçok teklif vardır. Bazıları ise

yalan haberlerin ana sebebinin sosyal medyanın yapısı olduğunu iddia ederek sosyal medyayı suçlamaktadır. Bazıları ise, yalan haberlerle mücadelede sıradan vatandaşların kullanılması gibi yapısal reformların ve yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Medyada şeffaflığı teşvik etmek gibi önerilen olumlu yöntemler de vardır. Uygulamada, ülkelerin uygulamaları, sosyal medya hesaplarının silinmesi ve sorumluların cezalandırılması veya sadece vatandaşları sorun hakkında bilgilendirmek gibi aşırı önlemler arasında değişmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Covid-19 virüsü ülkemizi de etkisi altına almıştır. Bu süreçte medya araçları ve sosyal medya platformlarında gerek virüs gerekse aşı çalışmalarını açısından yoğun bir dezenformasyon olduğu ifade edilebilir. Sosyal medya araçlarının oldukça geniş kitlelere erişmesi sayesinde hızlı bir biçimde yayılan yalan haberler dolayısıyla aşı karşıtlığında artış yaşanmaktadır. Aşı karşıtları tarafından ortaya atılan birçok komplo teorisi, günümüzde Covid-19 aşılara yönelik olumsuz düşüncelerin oluşmasına yol açmıştır. İnsanların sosyal medya kullanım sıklıkları göz ardı edilmediğinde yalan haber ve bilgilere rahatlıkla erişebilecekleri, bunlara inanabilecekleri ve görüşlerini değiştirebileceklerinin ifade edilmesi mümkündür. Bununla birlikte insanların aşı ile beraber robotlaştırılacağı, güçlü ve tanınmış kişiler tarafından kontrol edilmek için çip katılacağı, insanların üremesinin durdurulacağına yönelik haberlere pandemi sürecinde neredeyse her gün rastlanmaktadır. Bu şekildeki yalan haberlerin insanların aşuya olan bakış açılarını değiştirmesine neden olmakla beraber pandemi sürecinin kontrol altında tutulmasını da zorlaştırmaktadır.

Araştırmadan elde edilen veriler kapsamında ulaşılan bulgulara göre aşı karşıtlarının sahte haberler yaparak insanları aşı yaptırmalarını engellemekte, aşı yaptıran insanların çip takılarak robotlaştırılacağını ileri sürmekte, hastalanarak ölümlerine neden olacaklarına ilişkin yalan bilgiler vermektedirler. Bununla birlikte sahte haberler yalnızca aşı karşıtlığına yönelik değil Covid-19 hastalığının olmadığına yönelik haberleri de içermektedir.

Sahte haberlere yönelik bireyler doğru olan habere ulaşmak ve sahte ve doğru olanı ayırt edebilmek için çeşitli internet kaynaklarını ve medya oluşumlarını kullanmaktadır. Bunlar haberlerin doğruluklarını analiz ederek bireylerin sahte haberler yerine doğru olana ulaşmasını sağlamakla beraber doğru internet kullanımlarını da sağlamaktadır.

Dijital dezenformasyon ve post-truth dönemi içerisinde yer almamız dolayısıyla insanların gün içerisinde birçok sahte habere maruz kalması, bu haberlerden etkilenerek özellikle de sağlık konularında kaygıya düşmeleri oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durumların engellenmesi ve aşı, hastalık, toplumsal sağlık konularında daha çok doğru bilginin elde edilmesi için bireylerin sosyal medyayı doğru şekilde kullanması, sahte ve doğru haberleri ayırt edebilmesi gerekmektedir.

Paylaşımlar ele alındığında çoğunlukla aşı karşıtlarının geliştirilen aşılardan insanların ölümlerine neden olacağı ve DNA'larında değişikliklere yol açacağını ifade eden paylaşımlarda bulunduğu görülmektedir. Kaya (2021) Twitter'da #AşıDeğilSeriKatil etiketi altında paylaşımı yapılan tweetlerin değerlendirilerek kullanıcıların paylaşımlarındaki aşı karşıtı görüşler ve komplo teorilerinin üretimlerini belirlemeye çalıştığı bir çalışma ortaya koymuştur. Öte yandan Ünlü ve Kesgin (2021) Covid-19 aşılardan uygulanmaya başlaması sonrasında sosyal medyada aşı gelişmelerini takip eden ebeveynlerin kendileri ve çocuklarına ilişkin aşı karşıtlığına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler ile olan ilişkisinin belirlenmesini amaçladığı bir çalışma ele almışlardır. Kınay ve Atalay (2021) ise sosyal medyada algı yönetimini ele almak ve trollük faaliyetlerinin örneklendirmeyi amaçlayarak Fahrettin Koca'nın aşı açıklaması sonrasında #aşiyahayır etiketi ile paylaşılan tweetleri incelemiştir.

Bu bağlamda kamu kurumları, okullar, üniversiteler ve birçok sivil toplum kuruluşu ile iş birlikleri yaparak dijital okuryazarlık eğitimleri verilebilir ve bu sayede ise sahte haberlere dikkat çekilebilir. Ek olarak doğrulama ve teyit etme davranışlarının medya kuruluşları sayesinde kazandırılması, haberlerin doğruluklarının kontrol edilmesini sağlamakla birlikte yanlış bilgilerin yayılma imkânını da önleyebilecektir.

Kaynakça

- A.M. ve van der Linden, S. (2020). Susceptibility to Misinformation about COVID-19 around the World. *Royal Society Open Science*, 7(10), 201199.
- Allcott, Hunt ve Gentzkow, Matthew (2017). Social Media And Fake News In The 2016 Election, *Journal Of Economic Perspectives*, Sayı: 31(2), S.211-236
- Alpay, Y. (2020). *Yalanın Siyaseti*, (6. Basım). İstanbul: Destek Yayınları.
- Al-Rodhan, N. (2017). *Post-Truth Politics, the Fifth Estate and the Securitization of Fake News*. Retrieved from <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/07/06/2017/post-truth-politics-fifth-estate-and-securitization-fake-news>
- Arendt, H. (2007). Truth and Politics, *The New Yorker*, February 25.
- Beschloss, M. (2002) Dividing the Spoils. *Smithsonian Magazine*. <https://cutt.ly/KcQ3wr0>
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Catalan-Matamoros, D. ve Elías, C. (2020). Vaccine Hesitancy in the Age of Coronavirus and Fake News: Analysis of Journalistic Sources in the Spanish Quality Press. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 8136-8151.
- Combating fake news: An agenda for research and action. *Communication*, 37(2), 145–156. <https://doi.org/10.1080/10584609.2020.1723755>
- Consuelo, D. (2021). COVID-19, Fake News, and Vacciness: Should Regulati on Be Implemented?
- Çalli, L., & Çalli, B. (2021). Covid-19 Aşı Tereddütüne Sahip Hekimlerin Gizli Dirichlet Ayrımı (Gda) Algoritmasıyla Twitter Paylaşımlarının Konu Modellemesi.
- Daszak, P. ve Shi, Z. L. (2018). Serological Evidence of Bat SARS-Related Coronavirus Infection in Humans, China. *Virologica Sinica*, 33(1), 104–107.
- De las Heras-Pedrosa, C., Rando-Cueto, D., Jambrino-Maldonado, C. ve Paniagua- Rojano, F.J. (2020). Exploring the social media on the Communication Professionals in Public Health: Spanish Official Medical Colleges Case Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 48-59.
- Douai, A. (2019). Global and Arab Media in the Post-truth Era: Globalization, Authoritarianism and Fake News *IEMed. Mediterranean Yearbook 2019*, 16(16), 124-132.
- Eberle, H. ve Uhl, M. (2005). *The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin from the Interrogations of Hitler's Personal Aides*. New York: Public Affairs.
- Freedland, J. (2016). Post-Truth Politicians Such As Donald Trump and Boris Johnson Are No Joke.
- Freelon, D. & Wells, C. (2020). *Disinformation as Political Communication*. Political
- Gamson, W. A. (2004). Bystanders, Public Opinion, And The Media. *The Blackwell Companion To Social Movements*, 1, 242-264.
- Geldsetzer, P. (2020). Knowledge and Perceptions of COVID-19 among the General Public in the United States and the United Kingdom: A Cross-sectional Online Survey. *Annals of Internal Medicine*, 173(2), 157-160. Pennycook, G.

- Gelfert, A. (2018). *Fake News: A Definition*. *Informal Logic*, 38(1), 84– 117. <https://doi.org/10.22329/il.v38i1.5068>
- Goodman, J. ve Carmichael, F. (2020). Coronavirus: Bill Gates ‘microchip’ conspiracy theory and other vaccine claims fact-checked. <https://www.bbc.com/news/52847648>
- International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 744-755.
- İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 55-79.
- İrak, H.; Taşcıoğlu, R. (2021). “Türkiye’de İletişim Araştırmaları: 1980’lerden Günümüze Bazı Doktora Tezleri Üzerine Nitel Bir İnceleme”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 25, s. 111-125.
- Kalın, İ. (2013). *Akıl ve Erdem*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kershaw, I. (2001). *Hitler, 1936–1945: Nemesis*. New York: W. W. Norton & Company
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. Macmillan.
- Kinay, K., & Atalay, G. E. (2021). Sosyal Medyada Trol Hesaplar ve Algı Yönetimi: Covid-19 Sürecinde Twitter’da Aşı Karşıtlığı. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(2), 56-63.
- Lazer, D., Baum, M., Grinberg, N., Friedland, L., Joseph, K., Hobbs, W. & Mattsson, C. (2017).
- Loomba, S., de Figueiredo, A., Piatek, S. J., de Graaf, K. ve Larson, H. J. (2021). Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA. *Nature Human Behaviour*, 1-12.
- Marco-Franco, J.E., Pita-Barros, P., Vivas-Orts, D., Gonzales-de-Julian, S. ve Vivas- McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J.G. ve Rand, D.G. (2020). Fighting COVID-19 Misinformation on Social Media: Experimental Evidence for a Scalable Accuracy-Nudge Intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770-780.
- Miller, M., Zhu, G., Chmura, A. A., Hagan, E., Zhou, J. H., Zhang, Y. Z., Wang, L. F., Montagni, I., Ouazzani-Touhami, K., Mebarki, A., Texier, N., Schück, S. ve Tzourio, C. (2021). Acceptance of a COVID-19 Vaccine is Associated with Ability to Detect Fake News and Health Literacy. *Journal of Public Health*, fdab028.
- Oxford Dictionaries (2016). Word of the Year 2016 is... <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Övür, A. (2016). Kitle İkna Tekniklerinin Kullanılması Bakımından Günümüz Televizyon Yayıncılığı.
- Özdemir, M. (2020). Post-Truth Çağda İdeolojik Farklılıkların Medya İçeriklerine Yansıması: Barış Pınarı Harekâtı Haberlerinin Söylem Analizi. *Egemia Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, 0(7), 107-138.
- Peck, Andrew (2020). “A Problem of Amplification: Folklore and Fake News in the Age of Social Media”, *The Journal of American Folklore*, V. 133, No. 529, p. 329-351.
- Roozenbeek, J., Schneider, C.R., Druhurst, S., Kerr, J., Freeman, A.L.J., Recchia, G., van der Bles,
- Semerci, H. (2022). *Dünyadaki Aşılama Konulu Kamu Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi: Covid-19 Örneği*.

- Sertaç, K. A. Y. A. (2021). Post-Truth Çağında Covid-19 Aşısı Üzerinden Sosyal Medyadaki Kamusal Komplo Teorisi Üretiminin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 279-290.
- Shore, M. (2017). *A pre-history of post-truth, East and West*. Retrieved from <https://www.eurozine.com/a-pre-history-of-post-truth-east-and-west/>
- Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J., & Liu, H. (2017). *Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective*. ArXiv:1708.01967 [Cs]. <http://arxiv.org/abs/1708.01967>
- Spohr, D. (2017). *Fake news and ideological polarization: Filter bubbles and selective exposure on social media*. *Business Information Review*, 34(3), 150–160. <https://doi.org/10.1177/0266382117722446>
- Tandoc, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). *Defining “Fake News”: A typology of scholarly definitions*. *Digital Journalism*, 6(2), 137–153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- Tepe, H. (2016). *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*. Ankara: BilgeSu
- Ünlü, D. G. & Kesgin, Y. (2021). Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve Covid-19: Dijital Ebeveynlerin Covid-19 Aşısı Karşıtlığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2021(56), 165-184.
- Wang, N., Li, S. Y., Yang, X. L., Huang, H. M., Zhang, Y. J., Guo, H., Luo, C. M., Wittgenstein, L. (1979). *1889-1951 Notes Dictated to G.E. Moore In Norway*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wardle, C. ve Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking. Council of Europe Report DGI 09.
- Yael, B. (2020). Philosophy of Post-Truth. *Institute for National Security Studies*, 2020, 1–19.
- Zarzalejos, J.A. (2017). Communication Journalism and Fact-Checking. *Uno Magazine*, 0(27), 11-14. (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/asi-firmalarinin-hukuki-dokunulmazlik-istedigi-iddiasi>).
- (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/astrazeneca-oxford-covid-19-asisinin-dna-yi-degistirmek-icin-uretildigi-iddiasi>).
- (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/covid-19-asisinin-yapilmasinin-ardindan-doktor-ve-hemsirelerin-hayatini-kaybettigi-iddiasi>).
- (<https://www.dogrulukpayi.com/dogrulama/fahrettin-koca-turkovac-olmadi-mi>).